

КОНЦЕПТ ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ДОМІНАНТА КУЛЬТУРИ: ДО ПИТАННЯ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ

У статті аналізуються особливості вербалізації концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ, що трактується як універсальний центр етосу культури. Розглянуто основні риси вербального втілення концепту, які свідчать про його універсальний характер, а також вказують на етноспецифічні особливості концептуалізації дійсності на матеріалі латинської, давньогрецької та французької мов.

Ключові слова: *концепт, телеономний концепт, культура, етос, мораль, філософія, універсалія, світогляд, вербалізація, доблесть, чеснота, добродіє.*

Концептуальна система кожної мови має світоглядне ядро, представлене концептами, що організують навколо себе ціннісний простір етнічної культури. До таких концептів належать, передусім, телеономні концепти, тобто такі, які репрезентують головні духовні цінності та пов'язані з сенсом життя людини. До телеономних концептів науковці відносять ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, ІСТИНУ, ДОБРО, ДРУЖБУ та ін.

На нашу думку, концепт ДОБРОЧЕСНІСТЬ, безумовно, є телеономним, оскільки виражає ціннісний ідеал життя, який спрямовує моральний вибір особистості. Можна сказати, що концепт ДОБРОЧЕСНІСТЬ виступає моральним центром етосу культури. Зміст етосу культури, згідно з теорією Р. Бенедікт, полягає в тому, що кожна культура має унікальну конфігурацію внутрішньокультурних елементів, об'єднаних однією культурною темою, тобто етосом, і яка визначає зміст елементів культури та їх співвідношення [Лурье 1998, с. 63]. Етос культури характеризує зміст суспільних відносин та всіх культурних інституцій. Як зазначає з цього приводу А.М. Приходько, етос виступає «своєрідною квінтесенцією будь-якого етнічного менталітету» і є втіленням етнокультурної своєрідності народу, з якою пов'язують стан і склад його ментальності та вироблену ним картину світу» [Приходько 2008, с. 133]. Осмислення сутності добродіє як морального

орієнтиру спрямовує моральний пошук народу, а також значною мірою визначає шляхи його культурно-історичного поступу.

Концепт ДОБРОЧЕСНІСТЬ можна розглядати і як безумовну світоглядну універсалью культури, тобто таку, що виконує функцію акумуляції історично накопиченого соціального досвіду. Універсалії культури виступають базисною структурою людської свідомості в кожен конкретну історичну епоху, а взаємозв'язок універсальїй формі узагальнену картину людського світу, тобто світогляд епохи, який визначає шкалу цінностей певної культури [Новая филос. енцикл. 2010, с. 344]. Важко знайти іншу моральну категорію, яка б настільки широко охоплювала світоглядні цінності культури, ніж добродесність. Уявлення про те, що таке добродесність, наявне у більшості культур, і саме ідеал добродесності організує навколо себе світоглядний простір певного народу. Можемо сказати, що концепт ДОБРОЧЕСНІСТЬ є культурною домінантою, «гіперконцептом», осмислення якого відбувалося в усі історичні епохи, і який включає в себе багато інших телеонімічних концептів, таких як МУЖНІСТЬ, ВІРНІСТЬ, БЛАГОРОДСТВО та багато ін.

Слід зазначити, що незважаючи на свій безумовний універсальний характер, концепт добродесності є глибоко етноспецифічним, і при перекладі цього поняття з мови оригіналу на іншу неможливо зберегти всі відтінки смислу, культурно-історичні нашарування, закладені в ньому. Окреслення дистикутивних рис концепту ДОБРОЧЕСНІСТЬ на матеріалі латинської мови уможливує подальше дослідження семантичної трансформації цього концепту на ґрунті сучасних європейських мов, зокрема французької. У латинській мові цей концепт вербалізується, головним чином, за допомогою лексеми – *virtus, utis f.* Особливістю концепту VIRTUS є те, що номен *virtus*, який його експонує, не відзначається словотвірною продуктивністю, а виявляє активність на епідігматичній вісі, розширюючи семантику за рахунок внутрішньої полісемії. Таким чином, при дослідженні концепту VIRTUS необхідним є залучення широкого контекстуального тла, на основі дослідження якого можна окреслити його гіпонімі-гіперонімічні зв'язки з лексемами, дотичними до *virtus: vir, vitium, fortitudo, bonum, mos, beatus, frugalitas.*

Якщо проаналізувати тлумачення *virtus* у філософських та енциклопедичних словниках, можна дійти висновку, що зміст цього поняття зводиться до ототожнення його з поняттям

добродетель (у російськомовних джерелах) та доблесть. Також філософи співставляють *virtus* з грецьким *αρετή*. Проте такий підхід є досить ненадійним, адже ототожнення таких понять, як *virtus*, *αρετή*, добродетель, призводить до спрощення, часткового нівелювання тих рис, які є унікальними, визначальними для цих концептів, і які свідчать про неповторні ознаки світобачення етносу. Слід зазначити, що поняття *virtus* та *αρετή* мають низку характеристик, які уможливають їх співвіднесення, проте не слід забувати про їх особливі дистинктивні риси. Як зазначає П'єр Шартрен, поняття *αρετή* є надзвичайно важливим в історії давньогрецького світогляду. Спершу *αρετή* визначається як вищість, перевага, цінність воїна, чоловіка (особливо в текстах Гомера) [Dict. etymolog. 1999, с. 107]. Щодо латинського *virtus*, то аналіз етимологічних даних свідчить, що архетиповою семою *virtus* є *vir* – воїн, муж. Отже, від самого початку семантика *virtus* та *αρετή* мала досить виразне гендерне наповнення як чесноти мужа, воїна, що й не дивно, зважаючи на загальний патріархальний устрій тогочасного суспільства. Однак, внутрішня форма номенів *virtus* та *αρετή* увиразнює різницю між ними. Адже *αρετή* – це передусім вищість мужа, його видатна риса, тоді як *virtus* у своєму вихідному номінативному значенні означає доблесть, мужність воїна. Можемо припустити, що *αρετή* імплікує можливість чоловіка, мужа винищитися над іншими не лише за допомогою військової мужності, а й через інші риси. Як зазначає П'єр Шартрен, гомерівські герої жили і вмирали, щоб втілити певний ідеал, певну вищість, втілену в *αρετή* [Dict. etymolog. 1999, с. 107]. Однак цю вищість можна було не лише завоювати в бою, *αρετή* могла бути вродженою довершеністю морального або ж фізичного характеру. Як зазначає з цього приводу Аласдер Макінтайр, у гомерівських поемах *αρετή* використовується для вираження вищості будь-якого плану. Швидкий бігун проявляє свою *αρετή* в ногах, а син перевершує свого батька у кожному з різновидів *αρετή* – як атлет, як солдат і розумом. Дослідник слушно підкреслює, що гомерівський перелік чеснот (*aretai*) більшість із нас взагалі б не вважали чеснотами, наприклад, якщо йдеться про фізичну силу. Відтак, очевидно, що слово *αρετή* у Гомера слід перекладати не як «доброчесність», «чеснота», а як «вищість», «превага» в чомусь [Макінтайр 200, с. 247].

Система моральних цінностей давньоримського суспільства формувалася під дією багатьох факторів, серед яких визначальними

були історичні обставини, що супроводжували поступ римської імперії. Уже від самого початку своєї історії римляни зрозуміли, що для захисту й розвитку міста (а потім і держави) вони повинні культивувати в собі ті риси, які б дали змогу зміцнити своє становище серед інших племен, а також виправдовували б ті заходи, до яких вони вдавалися з цією метою. Одним із таких понять стає *virtus* як особлива, видатна риса, ідеал доблесті, властивої мужу-воїну.

Як уже зазначалося, у творах ранньоримської доби понятійною складовою *virtus* (ядром концепту) виступає доблесть як гендерна ознака мужа-воїна. Поступово відбувається конотативне розширення значення: *virtus* означає чесноту, привілей, виняткову рису, ознаку прихильності вищих сил. Якщо на початку римської державності *virtus* осмислювалася як доблесть – основна позитивна риса мужа, то у класичну добу сфера осмислення *virtus* – передусім, мораль та філософія. Осмислення *virtus* як чесноти, ознаки моральної досконалості відбувається паралельно з розвитком етико-філософської думки. *Virtus* стає предметом роздумів Цицерона, Салюстія, Сенеки. Кожен із них використовує *virtus* як центральну категорію у власній світоглядній концепції. У їх творах номен *virtus* утворює низку антонімічних та гіперонімо-гіпонімічних зв'язків із лексемами, які використовуються для опису *virtus*. Так, *virtus* виступає гіперонімом для номенів *Honestas* (честь), *rectus, a, um* (правильний), *bonus, a, um* (хороший, добрий) → *Virtus, inventio* (винахідливість), *celeritas* (швидкість), *pulchritudo* (краса) → *mens divina* (божественна душа); *Virtus* → *fortitudo* (сміливість) → *benevivendum* (доброчесне життя) → *animus magnus* (високий дух). Номен *Virtus* виступає в одних контекстах як гіперонім до *gloria* (слава), в інших як її синонім. Подібним є осмислення *virtus* стосовно таких категорій як *summum bonum* (найвище благо), *beatevivendum* (щастя) та *ratio*. Так, *ratio* породжує *virtus*. У цьому напрямку можна трактувати *virtus* як розважливість, раціональну виваженість дій індивіда. Номен *virtus* виступає також як антонім до *dolor* (страждання, горе), *reshumana* (людські справи), *vitium* (моральна вада, порок). Можемо стверджувати, що концепт *VIRTUS* у класичну добу почав осмислюватися як певна духовна субстанція, нерозривно пов'язана з поняттями честі, слави, моралі, добра. Віднині *VIRTUS* – це не лише доблесть і звитяга у бою, це ще й сукупність усіх найкращих рис римлянина, уособлення його

дисциплінованості, зібраності, стійкості, зосередженості та спрямованості до добра.

Щодо кореляцій між *virtus* та *αρετή*, то обидва поняття виникли і функціонували як чесноти насамперед общинної полісної цивілізації. Ці чесноти визначали місце індивіда в суспільній ієрархії, адже за словами А. Макінтайра «чесноти є якраз тими рисами, які підтримують людину в її ролі і виявляються в тих діях, які вимагає роль людини у суспільстві [Макінтайр 2000, с. 170]. З цього приводу М. Фінлі писав, що «основні цінності (героїчного) суспільства були заданими, визначеними наперед; так само визначеним було і місце людини в суспільстві, привілеї та обов'язки, зумовлені його статусом» [Макінтайр 2000, с. 169].

Можемо стверджувати, що *αρετή* є своєрідним еталоном оцінки певного явища чи риси, мірилом його досконалості. Так, *αρετή* може характеризувати тіло чи серце; також використовується для характеристики неживої природи і тварин. Водночас номен *virtus* у якості критерію оцінки певного явища почав вживатися значно пізніше. Така семантика *virtus* та *αρετή* свідчить про те, що незважаючи на виразні спільні риси, осмислення цих понять відбувалося все ж у різних напрямках, що було зумовлено як відмінностями культурно-історичного плану, так і світоглядними особливостями концептуалізації дійсності на грецькому та римському просторі. Відтак, аналіз семантики *virtus* та *αρετή* дозволяє стверджувати, що *αρετή* є поняттям, не тотожним *virtus*. Визначальним у семантиці *αρετή* є значення «вищості», «досконалої ознаки», яка може мати різноманітні прояви, на відміну від поняття *virtus*. *Virtus* (доблесть) виникає як відображення актуальних вимог часу, необхідних для побудови римської держави. Однак подальший розвиток полісемії цього концепту свідчить про значний еволюційний поступ в осмисленні *virtus* як світоглядного феномену. Так, у творах Сенеки *virtus* постає втіленням глибоко гуманістичного ідеалу добродісного життя. Безперечною заслугою римлян є те, що попри всі обставини, які змушували до оборони, завоювань, вони спромоглися засвоїти досягнення грецької філософської думки і зробили *VIRTUS* втіленням добродісності, а отже *VIRTUS* перетворилася з військової чесноти на квінтесенцію моральних уявлень римлян, на світоглядний ідеал цілої цивілізації.

Virtus як античний світоглядний конструкт став фундаментом для втілення концепту добродісності на ґрунті романських мов.

Так, ДОБРОЧЕСНІСТЬ вербалізується в іспанській мові за допомогою лексеми *virtud*, в італійській – *virtù*, в португальській – *virtude*. Концепт ДОБРОЧЕСНІСТЬ у французькій мові маніфестується також через похідний від *virtus* номен *vertu*. Слід зазначити, що семантика *vertu*, засвідчена у ранньосередньовічних пам'ятках, є майже тотожною до античних *virtus* та *αρετή*. У словнику старофранцузької мови *vertu* трактується як «сила», «міць», «сміливість», «властивість», «достоїнство». Водночас *vertu* розвиває семантику і вживається на позначення чуда, релігійного дива. Таке значення зафіксовано, зокрема, в історичній хроніці «Подорож Карла Великого» [MagaliRouquier 1992, 125]. Отже, така конотація *vertu* була зумовлена загальним теоцентричним світоглядним спрямуванням середньовічної культури.

Цікаво, що в семантиці французького *vertu* визначальним є відтінок діяльнісного спрямування. *Vertu* імплікує не лише чесноту, моральну довершеність індивіда, а передусім його свідомий вибір на користь добродію життя. *Vertu* є особистою настановою індивіда здійснити певну дію або виконати обов'язок.

Цікаво, що лексема *vertu* вживається у значенні жіночої цнотливості *chastete* (*chastete feminine*), цноти. Отже, можемо стверджувати про подальшу генералізацію семантики *vertu*, що особливо яскраво проявляється у зіставленні з латинським *virtus*. Так, *virtus* від самого початку як яскраво гендерна ознака осіб чоловічої статі, не використовувалася для моральної характеристики жінок. Натомість французька лексема *vertu* у значенні цнотливості набуває досить широкого метафоричного осмислення. Так, застарілий вираз *femme de petite vertu* (жінка малої цноти, добродію) використовувався стосовно жінки, яка поводить себе легковажно, має нестійкі моральні принципи. Цікаво, що тут *vertu* має ступінь вираження, адже легковажна жінка не зовсім позбавлена *vertu*, однак має її замало. Досить виразним є наступний вираз – *dragon de vertu* (добродійний дракон) – про жінку, яка надто завзято прикидається добродією. Можна сказати, що *vertu* є синонімом до поняття честі, що підтверджується сталим виразом *Attenter à la vertu d'une femme* – зазіхати на честь жінки. Подібно до *αρετή* *vertu* досить частовживається зі значенням «властивість», «якість», «позитивна риса»: *Les principal es vertus d'une plante* – основні властивості рослини. Аналіз функціонування номена *vertu* у текстах художньої та філософської тематики, дозволяє стверджувати, що лексема *vertu*

виступає синонімом до таких понять, як *merite* – достоїнство, *moralite* – моральність, *sagesse* – мудрість.

Отже, концепт добродесності, закарбований у французькій мові, демонструє тісний зв'язок із античними уявленнями щодо її сутності і водночас є надзвичайно показовим для подальшого дослідження ментальних особливостей концептуалізації дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dictionnaireetymologique de la Langue Latine. Histoire des mots par A. Ernoutet A. Meillet. Troisieme edition. Revue, corrigeeeetaugmentee d'un index. Paris, Librairie C. Klincksieck, 1951.

2. DictionnaireetymologiquedelalangueGrecque. Histoire des mots par Pierre Chartraine avec un Supplement sous la direction de: Alain Blanc, Charles de Lamberterie, Jean-Louis Perpillou. Paris, Klincksieck, 1999. – ISBN 2-252-03277-4.

3. *L. Annaeus Seneca. Epistulaemorales ad Lucilium*/The Latin Library/ доступ до бібліотеки:<http://www.thelatinlibrary.com>

4. *M. Tulli Ciceronis Tusculanae Disputationes*/ The Latin Library/ доступ до бібліотеки:<http://www.thelatinlibrary.com>

5. *Magali Rouquier. Vocabulaire d'ancienFrancaisouvragepublie sous la direction de Christiane Marchello-Nizia. Nathan, Editions Nathan, Paris, 1992.* – ISBN 209 190 654 9.

6. *Quintus Ennius. Fragmenta*/The Latin Library/ доступ до бібліотеки:<http://www.thelatinlibrary.com>

7. *Лурье С.В. Историческаяетнология. Учебноепособие для вузов. 2-е изд. М., Аспект Пресс, 1998.* – 448 с. – ISBN 5-7567-0205-7.

8. *Макинтайр А. После добродетель: Исследованиятеорииморали*/ Пер. с англ. В.В. Целищева – М.: АкадемическийПроект; Екатеринбург: Деловаякнига, 2000. – 384 с.– ISBN 5-8291-0084-3 («Академ.Проект») – ISBN 5-88687-067-9 («Деловая книга»).

9. Новая философскаяэнциклопедия: В 4 т./Ин-тфилософии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместителипредс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов. – М: Мысль, 2010-ISBN 978-2-244-01115-9.

10. *Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики.* – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. – ISBN 966-685-189 –X.

11. *Хрестоматия по ранней римской литературе: Учеб.пособие/Сост.: К.П. Полонская, Л.П. Поняева.* – М.: Высш. шк., 1984. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2013

Черненко Н.А., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**КОНЦЕПТ ДОБРОДЕТЕЛЬ КАК УНИВЕРСАЛЬНАЯ
ДОМИНАНТА КУЛЬТУРЫ: К ВОПРОСУ О ВЕРБАЛИЗАЦИИ**

В статье рассматриваются особенности вербализации концепта ДОБРОДЕТЕЛЬ как воплощения универсальных и этноспецифических особенностей концептуализации действительности в латинском, древнегреческом и французском языках, а также анализируются отличительные черты семантики этого концепта.

Ключевые слова: *концепт, телеономный концепт, мораль, этос, мировоззрение, универсалия, вербализация, доблесть, добродетель, честность, целомудрие.*

Chernenko N.A., PhD student,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

**CONCEPT VIRTUE AS UNIVERSAL DOMINATIVE IDEA
OF CULTURE: THE ISSUE OF VERBALIZATION**

The article deals with analysis of the features of the verbalization of concept VIRTUE in Latin, ancient Greek language and French. Concept VIRTUE is considered as universal dominative idea of culture that represents at the same time specific character of conceptualization of reality stated in these languages.

Keywords: *concept, culture, morality, virtue, chastity, excellence, gallantry, verbalization, semantics.*

УДК 81'366=512,161

Шавелашивілі Є.В. к.філол.н., асист.,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ
ЧАСТИНОМОВНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ У СУЧАСНІЙ
ТЮРКОЛОГІЇ**

У статті розглядаються теоретичні засади визначення системи частиномовної класифікації у сучасній тюркології, також висвітлюється турецька граматична традиція, яка формувалась під впливом арабської, російської та європейської традицій. У сучасній